

ALFRED JAKOBSEN

TEMAET I RAMNKJELLS SAGA – ENDA EN GANG

TEMAET I RAMNKJELLS SAGA er blitt mye diskutert. At forfatteren har villet noe mer enn bare å skrive 'a good novel', som Sigurður Nordal mente, kan vel alle forskere i dag underskrive, men lenger rekker heller ikke enigheten. Flere granskere leser en kristen, etisk tendens ut av sagaen. Allerede Jan de Vries hevdet at forfatteren ville gi leserne/ tilhørerne 'eine Mahnung zum moralischen Lebenswandel.' 'Hrafnkell fällt, weil er übermütig gewesen ist, er kommt wieder zu Ansehen, als er sich sittlich gebessert hat.'¹ Lignende tanker er Walter Baetke inne på i sin utgave av sagaen i 1952.² Hermann Pálsson prøver å gi den en helhetstolkning ut fra kristne moralbegreper. Liksom Jan de Vries legger han først og fremst vekt på overmotssynden og straffen for den.³ Et lignende syn på sagaen har Davíð Erlingsson (DE). Den vanære som den hovmodige Ramnkjell blir utsatt for, fører til en forbedring i hans karakter. Han blir mer ydmyk. I samsvar med middelalderens kristne etikk er ydmykhet ifølge DE en positiv faktor i sagaen, mens den i hedensk livsanskuelse ble sett på som helt og holdent foraktelig. Han betrakter derfor sagaen som et i sitt innerste vesen kristent verk.⁴

En rekke norrønfilologer mener at sagaen i hovedsak handler om maktproblemet. Jeg nevner spesielt Njörður P. Njarðvík (NN),⁵

¹ Jan de Vries: *Altnordische Literaturgeschichte* II, Berlin 1942, s. 214.

² Walter Baetke (utg.): *Hrafnkels saga freysgoða*, Halle 1952.

³ Hermann Pálsson: *Art and Ethics in Hrafinkel's Saga*, Cph. 1971.

⁴ Davíð Erlingsson: 'Etiken i Hrafnkels saga Freysgoða'. *Scripta Islandica* 21, 1970 (utg. 1971), s. 3–41.

⁵ Njörður P. Njarðvík: 'Hrafnkels saga í pólitísku ljósi'. *Alþjóðlegt fornsagnaping, Reykjavík* 2.–8. ágúst 1973.

R. George Thomas,⁶ Óskar Halldórsson (ÓH)⁷ og Bjarne Fidjestøl.⁸ De benekter ikke at det kan finnes innslag av kristen etikk i den, men de tolker den først og fremst som et politisk lærestykke. Hvem har rett til å oppnå makt? Hva slags menn duger til å ha en maktposisjon i samfunnet? De regner med at forfatterens samtid til en viss grad blir avspeilet i sagaen.

I diskusjonen om sagaens tema har naturligvis forfatterens ord om Ramnkjell på Ramnkjellsstad spilt en sentral rolle:⁹ Maðrinn var miklu vinsælli en áðr . . . en miklu var maðrinn nú vinsælli ok gæfari ok hægri en fyrr at qlu (s. 29 i Jón Helgasons utgave, København 1950). Det samme gjelder Ramnkjells erklæring da han hørte om drapet på Frøyfakse og hovbrenningen: 'Ek hygg þat hégóma at trúa á goð, ok sagðisk hann þaðan af aldri skyldu á goð trúa . . .' (ibid.).

Tilhengerne av den 'politiske' teorien understreker at i virkeligheten har Ramnkjell ikke forandret seg det spor. Han har riktignok lært av ydmykelsen; den har overbevist ham om at han må være mer omgjengelig, mer varsom og forsiktig, han må bruke en annen taktikk for å nå sitt mål. Men det har ikke skjedd noen endring i hans karakter og sinnelag. Drapet på Øyvind var i realiteten et verre verk enn drapet på Einar. Utsagnet 'Ek hygg þat hégóma at trúa á goð' tolker NN slik at han vil overbevise både seg selv og andre om at tapet av Frøyfakse og hovet har lite å si for ham. I Fljotsdal kan han ikke lenger dra nytte av hov og tro. Der var det høvdinge fra før, ikke småfolk, og derfor må han oppføre seg annerledes for å oppnå innflytelse.

Jeg hører til dem som ser maktproblemet som det sentrale tema i sagaen, og som antar at ordene om Ramnkjells 'forbedring' bare sikter til en endret atferd i det ytre. En person som holder hevntanken frisk

⁶ R. George Thomas: 'Men and society in Hrafnkels saga Freysgoða', *Proceedings of the First International Saga Conference 1971* (utg. 1973), s. 411–34.

⁷ Óskar Halldórsson: *Uppruni og þema Hrafnkels sögu*, Rvík 1976.

⁸ Bjarne Fidjestøl: 'Hrafnkels saga etter 40 års gransking', *MM* 1983, s. 1–17.

⁹ Den foregående setningen lyder i noen hss. av sagaen: Var nú skipun á komin á land hans, mens hs. AM 116, 8vo har varianten: Var nu skipun á komin um lund hans (denne lese måten er opptatt i 1839- og 1847-utg. av sagaen) og AM 551 c, 4to: Var nú skipun á komin brátt mikil, at maðrinn var miklu vinsælli en áðr . . . Hvis lese måten *land* stammer fra originalen, må setningen sikte til Ramnkjells okkupasjon av landområder som det er fortalt om i de foregående linjene: Lagði hann land undir sik . . . Er *lund* 'sinnelag' korrekt, peker utsagnet mot det etterfølgende: Maðrinn var miklu vinsælli . . . Jfr. lese måten i AM 551 c, 4to.

og levende i seks år, kan ikke ha skiftet sinnelag. Det er ingen knekket og ydmyk mann som tar til på nytt med to tomme hender i Fljotsdal; det kan vi bl. a. slutte av den febrilske virksomhet han utfolder der. Ønsket om hevn er drivkraften bak hans strev, men han må fare varlig fram så ingen skjønner hva han har i sinne. I omgang med Sám røper han naturligvis ikke sine hensikter (opt fundusk þeir Sám ok Hrafnkell á mannamótum, ok mintusk þeir aldri á sín viðskipti) (s. 29). Den straff Sám fikk, kan synes mild; i virkeligheten var den nok tung å bære. Han skildres som meget hovmodig, stolt og innbilsk. For en slik mann måtte det kjennes ekstra bittert å bli degradert, og hver dag for resten av sitt liv bli minnet om at han var Ramnkjells *undirmaðr* (s. 38). Det kan nok være at Ramnkjell med sin bekjennelse 'Ek hygg þat hégóma at trúa á goð' forsøker å bagatellisere hendingene på Adalbol, men det er etter min oppfatning bare for å villede andre. I virkeligheten er vel hans kjærlighet til Frøy snudd om til hat. Denne hengivenheten var opphavet til hans ulykke, men Frøy hadde sviktet ham totalt. I sine planer om hevn hadde han heretter bare seg selv å stole på, men slike tanker og følelser kunne han selvsagt ikke røpe for omverdenen.

Jeg vil i det følgende legge fram noen observasjoner jeg har gjort under studiet av sagaen. De styrker etter mitt skjønn teorien om at Ramnkjell ikke har forandret seg, men bare skiftet taktikk for å få støtte blant tingmennene i Fljotsdal.

Det er naturlig å spørre om hvorfor forfatteren ikke sier det rett ut hvis det er slik at Ramnkjell bare forstiller seg. Jeg tror forklaringen ligger i at han vil bevare spenningen til siste slutt. Etter all den skjensel og vanære Ramnkjell var blitt utsatt for, måtte alle ta det for gitt at han før eller seinere ville hevne seg. Tjostarssonnes advarsel: '...ok vertu varr um þik, af því at vant er við vándum at sjá' (s. 17) forsterker inntrykket av at noe slikt ville komme til å skje. Spørsmålet var bare om hvem hevnen ville gå ut over, og hvilken form den ville få. Utsagnene om Ramnkjells forkasting av hedenskapet og om hans større vennsælhet og omgjengelighet bringer et usikkerhetsmoment inn i bildet. Vil han kanskje allikevel avstå fra hevn? Leserne blir mer nysgjerrige og mer spente på utfallet.

Forfatterens diskresjon og tilbakeholdenhet er i pakt med den beste sagastil; det overlates mest mulig til oss å dra våre slutninger. Likevel har han, forekommer det meg, lagt framstillingen slik til rette at den

indirekte skal gi oss et vink om hvordan saken i virkeligheten forholder seg.

Utsagnet om Ramnkjells 'forbedring' er innrammet av to tekststeder som begge har med Såms overtagelse av hans godord å gjøre. I kap. 15 gir Tjostarssønnene Torgeir og Torkjell ham råd om hvordan han skal oppføre seg for å vinne tilslutning blant tingmennene: Þjóstarssynir réðu honum þat, at hann skyldi vera blíðr ok góðr fjárinis ok gagnsamr sínum mǫnnum, styrkðarmaðr hvers sem þeir þurfu við. De føyer til: 'þá eru þeir eigi menn ef þeir fylgja þér eigi vel, hversu sem þú þarft við . . .' (s. 27). I slutten av kap. 16 får vi vite at Sám hadde tatt seg dette rådet ad notam: Sámr var vinsæll af sínum þingmǫnnum, því at hann var hægr ok kyrr ok góðr órlausna ok mintisk á þat er þeir bræðr hǫfðu ráðit honum (s. 30).

Det kan ikke ha vært noen enkel oppgave for Sám å overta Ramnkjells rolle på Adalbol. Sagaen antyder at han i begynnelsen ble møtt med skepsis (. . . ok hugðu þó enn misjafnt til) (s. 27). Hvor lett kunne ikke hans selvgodhet og innbilskheter ha ført til at tingmennene vendte ham ryggen! Når han i stedet oppnår å bli populær blant dem, er det ikke fordi han har endret sin natur, men fordi han har lagt bånd på sitt vesen; han følger den 'instruksen' de erfarne Tjostarssønnene har gitt ham (ok mintisk á þat er þeir bræðr hǫfðu ráðit honum).

Det fins flere likhetspunkter mellom Såms og Ramnkjells situasjon: begge skal 'etablere seg' i et tinglag; for begge gjelder det å få støtte blant tingmennene; for å oppnå den kan de ikke ture fram som før, de må endre sin oppførsel. Såms veiledere er erfarne goder fra Vestfjordene. Også Ramnkjell har en veileder eller 'læremester' – den bitre erfaring han har gjort. Det 'program' Sám følger, er i grunnen det samme som Ramnkjell nytter for å verve lojale tilhengere: Begge er blide og vennlige mot mennene, gavmilde og hjelpsomme. En finner også en viss likhet (tilsiktet?) i ordbruken i de to tilfellene:

(Ramnkjell:) Hafði hann hina sǫmu skapsmuni um gagnsemd (s. 29):

(Sám:) at hann skyldi vera . . . gagnsamr sínum mǫnnum (s. 27);

(Ramnkjell:) Maðrinn var miklu vinsælli en áðr (s. 29):

Sámr var vinsæll af sínum þingmǫnnum (s. 30);

(Ramnkjell:) en miklu var maðrinn nú . . . hægr en fyrr at ǫllu (s. 29):

(Sám:) því at hann var hægr (s. 30).

Ligger det ikke snublende nær å dra enda en parallell? Sám er innerst inne den samme som han alltid har vært: Ramnkjell er innerst inne . . .

En merker seg også at utsagnet om Såms oppførsel mot tingmennene er plassert bare et par linjer etter beskrivelsen av Ramnkjells 'forbedring', og at innledningsordene er nokså like: '. . . Maðrinn var miklu vinsælli en áðr: Sámr var vinsæll af sínum þingmönnum . . .' Kan det ha vært forfatterens hensikt å få oss til å jamføre de to tekststedene?

I sagaens komposisjon fins det et eiendommelig trekk som enkelte har ment skyldes uoppmerksomhet eller klossethet fra forfatterens side, men som jeg tror kan forklares på annen måte.

I kap. 14 blir det berettet at Ramnkjell etter fordrivelsen fra Adalbol 'færði bú sitt austr yfir Fljótsdalsheiði ok um þveran Fljótsdal fyrir austan Lagarfjót . . .' (s. 26). I et lite innskudd får vi vite at folk snakket mye om hvordan hans overmot nå var knekket; de mintes det gamle ordtak at 'hovmod stár for fall'. Deretter hører vi at han kjøper en liten eiendom (Lokhilla), hogger ned skogen og bygger en staselig gård (Hrafnkelsstaðir). Det blir fortalt i detalj om alle hans sysler de første årene for å komme seg på fote igjen.

I kap. 15 er vi tilbake på Adalbol like etter at Ramnkjell har måttet forlate gården. Sám steller til et stort gjestebud og ber til seg alle tingmennene. Tjostarssønnene er fremdeles på stedet og deltar i gjestebudet. De kommer med sitt råd om hvordan han skal oppføre seg. Deretter skildres drapet på Frøyfakse, plyndringen av gudene og hovbrenningen og til slutt brødrenes avskjed med Sám før heimreisen. Disse hendingene må ha utspilt seg i løpet av noen få dager.

I kap. 16 har vi igjen forflyttet oss til Ramnkjell i Fljotsdal, men ikke som vi skulle ha ventet, etter noen års forløp, men i det øyeblikk han får vite at Frøyfakse er drept og hovet brent. Det kan neppe ha tatt mer enn et døgn før ryktet har nådd ham (ifølge kartet er det bare to-tre mil i luftlinje mellom Adalbol og Ramnkjellsstad). Han har vel ennå ikke rukket å etablere seg på det nye stedet. Det kan være årsaken til at forfatteren nytter den vage stedsbestemmelsen: '(Hrafnkell spurði) austr í Fljótsdal (at . . .)'. Hans reaksjon på den tragiske nyheten blir referert. Deretter hopper vi noen år framover i tida, og fortellingen fortsetter der den ble avbrutt i kap. 14: 'Hrafnkell sat á Hrafnkelsstöðum ok rakaði fé saman . . .'

Slike hyppige scenevekslinger som de referert ovenfor blir ofte nytet når en skal følge to eller flere handlingstråder på én gang. Det er et fortellerteknisk grep som blir brukt for å skape inntrykk av samtidighet. Vi møter denne teknikken også andre steder i Ramnkjells saga.

I kap. 5–6 forlater beretteren gjeteren Einar for å følge med Frøyfakse hjem til Adalbol og siden med Ramnkjell da han dagen deretter rir til selet for å drepe ham. Et lignende sceneskifte finner vi i samband med slaget på heia der Øyvind og hans menn blir drept (kap. 17 ff.). Men i tilfellet Sám – Ramnkjell kan det ikke være samtidighetsproblemet forfatteren vil løse med sine brudd på kronologien. Hadde det vært tilfellet, måtte framstillingen ha sett ut omtrent slik: I slutten av kap. 13 (eller eventuelt i et eget kapittel) ville vi fått vite hva Ramnkjell foretok seg i Fljotsdal i det tidsrommet det tok å avvikle gjestebudet på Adalbol. Deretter ville vi fått høre om dette gjestebudet (kap. 15). Så ville vi ha vendt tilbake til Fljotsdal og få referert Ramnkjells reaksjon på hestedrapet og hovbrenningen. Deretter ville hele kap. 14 (+ de første linjene) + resten av kap. 16 følge.

ÓH har sin egen forklaring på rekkefølgen av kapitlene. Han sier at forfatteren av sagaen 'veit að skoðanaskipti manna taka jafnframt nokkurn tíma. Það er uppgangurinn, árangur eigin athafna um nokkurra ára skeið, sem hverfir lífsskoðun Hrafnkels endanlega . . .'.¹⁰ Derfor måtte fortellingen om Ramnkjells første år i Fljotsdal komme foran hans offentlige oppgjør med guddommen, men den ytre foranledningen til det er nyheten om drapet på Frøyfakse og hovbrenningen. Denne nyheten passet best til å legge ham i munnen bekjennelsen: 'Ek hygg þat hégóma at trúa á goð'. ÓH kan ha rett i at skifte av livssyn gjerne er resultatet av en modningsprosess gjennom lengre tid, men han ser ut til å ha glemt at Ramnkjell frasier seg hedenskapet i *begynnelsen* av sin nye tilværelse i Fljotsdal. Jeg for min del mener at forfatteren har disponert stoffet på den nevnte måte for at leserne lettere skal øyne parallellene mellom Sám og Ramnkjell. Ved å berette om Ramnkjells første år i Fljotsdal i kap. 14 istedenfor i kap. 16 oppnår han at de fire aktuelle tekststedene 'Þjóstarssynir réðu honum þat . . .', 'Ek hygg þat hégóma . . .', 'Maðrinn var miklu vinsælli' . . ., 'Sámur var vinsæll . . .' følger tettere på hverandre (kap. 14 fyller én tekstside).

Resultatet av denne undersøkelsen kan kort sammenfattes slik: Forfatteren har ikke villet beskrive en person som gjennom nederlag og ydmykelse får et edlere og bedre sinnelag, men derimot et menneske som motgangen gjør mer uforsonlig og hevnlysten. Dette underbygger

¹⁰ Op. cit., s. 57.

teorien om at sagaen først og fremst handler om maktproblemet. Ramnkjell har funnet ut at det vil lønne seg for ham å skifte taktikk for å nå sitt mål. Når forfatteren ikke røper at han bare driver et taktisk spill, skyldes det trolig at han vil holde leserne i spenning og uviss-het om hans egentlige hensikt så lenge som mulig. Men han har lagt skildringen slik til rette at det skal være nærliggende for dem å sammenligne Ramnkjell med Sám, og dermed dra sine slutninger om hans rette sinnelag. For også Sám forstiller seg for å oppnå støtte blant ting-folket – om det lar forfatteren oss ikke i tvil. Den spesielle komposi-sjonen av kapitlene 14–15 må ses som et ledd i hans bestrebelse etter å gjøre parallellen mellom Ramnkjell og Sám så klar som mulig.

Noen lesere vil antakelig spørre: Hvorfor har forfatteren (i tilfelle min løsning av problemet er riktig) kamuflert sin hensikt med verket så grundig at det nærmest må et detektivarbeid til for å avsløre den? Til det kan en for det første svare at Ramnkjells saga i så måte slett ikke er et enestående eksempel i sagalitteraturen. Det kan være nok å minne om den såkalte M-redaksjonen av Gisle Surssons saga. Der har forfatteren/redaktøren fulgt diskresjonsprinsippet så strengt at det har vært diskutert om det var Torkjell eller Torgrim som drepte Vestein. (Anne Holtsmark: 'Studies in the Gísla Saga'). For det andre må vi regne med at middelalderens litterære publikum gjennom skaldedikt-ningen hadde fått skjerpet sin evne til å øyne skjulte sammenhenger, til 'å lese mellom linjene'. Det er derfor slett ikke sikkert at det som for en nåtidsleser ter seg som gåtefullt i Ramnkjells saga, var noe pro-blem for dem.

ÁGRIP

Í upphafi greinar eru nefndir fræðimenn sem hafa lesið kristinn siðaboðskap úr Hrafnkels sögu, og enn aðrir sem hafa talið að sagan fjalli um vandræði sem völd leiða af sér og líta á hana sem stjórnmalalexíu.

Greinarhöfundur fyllir flokk þeirra sem telja vanda, sem af völdum leiðir, meginefni Hrafnkels sögu, og álitur að Hrafnkell hafi ekki tekið sinnaskiptum í Fljótsdal. Greinarhöfundur telur að hefndarvilji hafi stjórnað gerðum Hrafnkels og að ást hans á Frey hafi snúist í hatur; Freyr sveik hann og Hrafnkell hafði því ekki á aðra að treysta en sjálfan sig. Í greininni setur höfundur fram athuganir sínar á Hrafnkels sögu sem styðja þá kenningu að skaphöfn Hrafnkels hafi ekki breyst, heldur hafi hann breytt um aðferðir til þess að fá stuðning þingmanna í Fljótsdal.

Niðurstaða greinarhöfundar er sú að söguhöfundur lýsi ekki manni sem tekur sinnaskiptum til hins betra eftir ósigur og auðmýkingu, heldur sé lýst manni sem mótlætið gerir ósáttfúsan og hefnigjarnan. Að mati greinarhöfundar fjallar sagan því um þann vanda sem valdi fylgir. Söguhöfundur lætur skína í að Hrafnkell og Sámur séu líkir að skaphöfn, og af því mega lesendur álykta hver maður Hrafnkell var.